

СУТНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПУ ЗАКОННОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

КОЗАЧЕНКО Вікторія - аспірант Національної академії прокуратури України, юрист 2 класу

На основани анализе научной литературы и действующего отечественного законодательства исследуются понятия «принцип», «законность». Определяется их понимание в уголовном процессуальном законодательстве Украины. Рассмотрены некоторые подходы к понятию «принципы уголовного судопроизводства».

Ключові слова: законність, засади кримінального провадження, кримінальний процес, принцип.

Постановка проблеми

Однією з найважливіших ознак правової держави є забезпечення прав людини і громадянина. Прагнення до побудови в Україні демократичної держави, формування дієздатних структур громадянського суспільства передбачає знаходження ефективних механізмів забезпечення прав людини і громадянина. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [1].

З проголошенням незалежності України почалося відродження української державності, створення національної правової системи, що базується на загальнолюдських цінностях, пріоритеті прав і свобод громадян. У Декларації про державний суверенітет України підтверджено прагнення створити демократичне суспільство, потребу всебічного забезпечення прав і свобод людини, необхідність побудови правової держави [2].

Побудова правової держави нерозривно пов'язана зі зміцненням законності, пра-

вової захищеності прав і свобод громадян, вдосконаленням законодавства у галузі прав людини, забезпеченням нормативного функціонування правової системи, безперечного дотримання законів усіма фізичними і юридичними особами.

Досягнення зазначених цілей неможливе без наявності законодавчої бази, яка відповідає сучасним стандартам у сфері захисту прав людини. Ухвалення нового Кримінального процесуального кодексу України стало визначною подією для вітчизняної правової системи. Кодексом повністю оновлюється законодавче регулювання кримінального судочинства відповідно до загальновизнаних міжнародних стандартів, що було високо оцінено міжнародними організаціями та експертами Ради Європи [3, с.2].

Принципу законності відводиться центральне місце в конституціях сучасних держав. Визнання, дотримання законності щодо захисту прав і свобод людини не є нині виключно внутрішньою справою тієї чи іншої держави, як загальнокультурна цінність, вона виступає об'єктом міжнародно-правового регулювання. Членство в міжнародному і Європейському співтоваристві, зокрема в Раді Європи, зобов'язує Україну дотримуватись загальноприйнятих у цій сфері міжнародних стандартів, закріплених в таких широко відомих актах, як Загальна декларація прав людини (1948 р.) [4], Конвенція про захист прав і основоположних свобод людини (1950 р.) [5] та інших.

Вступ України до Ради Європи, приєд-

нання до Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини та визнання юрисдикції Європейського суду з прав людини, відкривають перспективи подальшої демократизації, перетворення України на дійсно правову, засновану на цінностях прав людини державу, але, водночас, покладає обов'язок перебудувати свою правову систему та правозахисні механізми [6].

Враховуючи міжнародний досвід у Кримінальному процесуальному кодексі України, з'явився окремий розділ, який присвячений загальним засадам кримінального провадження. Відповідно до ст. 7 КПК України зміст та форма кримінального провадження повинні відповідати 22 загальним засадам кримінального провадження, окреме місце серед яких посідає засада законності, яка також закріплена і в Конституції України [7]. По суті, загальні принципи права містилися і в КПК України 1960 року, проте не були виокремлені в главу та не визначалися законодавцем як засади кримінального провадження.

Проблема законності – одна з центральних у загальній теорії держави і права. Актуальність її очевидна як з теоретичного, так і з практичного погляду. Важливість цієї проблеми обумовлюється тим, що поняття законності нерозривно пов'язане з такими інститутами і сторонами державно-правового життя суспільства, як функції держави, правотворчість, форми реалізації права, демократії, права, свободи та обов'язку особистості [8, с.11].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблема дослідження засад права має давню традицію, їй присвячені такі праці мислителів різних часів, як «Закони» та «Держава» Платона, «Політика» Аристотеля, «Сума теології» Фоми Аквінського.

Особливої актуальності досліджувана тема набуває в часи формування національних держав, що висвітлено в працях Джона Локка «Два трактати про врядування», Монтеस्क'є «Про дух законів», Гегеля «Філософія права». Відомі мислителі приходять до висновку щодо існування властивої для права складової, без якої воно не може функ-

ціонувати. Цією складовою є правові принципи, які і становлять «внутрішню природу права», і є засадничою для нього.

Характеризуючи сучасний стан наукової розробки цієї теми, слід виділити праці таких науковців, як: С.А. Альперта, Ю.М. Грошевого, С.А. Дерев'якіна, Т.М. Добровольської, Л.В. Карабут, А.М. Колодія, О.П. Кучинської, Л.М. Лобойка, В.Т. Маляренка, О.Р. Михайленка, М.М. Михеєнка, В.В. Молдована, В.Т. Нора, О.Ф. Скакун, В.П. Шибіки, М.Є. Шумила, О.Г. Яновської та інших. Проте ґрунтовні дослідження з урахуванням норм чинного КПК на цей час відсутні.

Мета даної роботи полягає в тому, щоб за допомогою комплексного аналізу поняття «засада законності» сформулювати точку зору на сутність принципу (засади) законності в Кримінальному процесуальному кодексі України. Зазначене дослідження схематично можна поділити на частини: в першій частині наводяться існуючі точки зору щодо визначення понять «принцип» і «засада», в другій частині досліджуються поняття «законність» та «принципи кримінального провадження». За допомогою цього здійснимо спробу вдосконалення поняття принципу законності в КПК України.

Виклад основного матеріалу дослідження

Зміцнення незалежності України, входження її до міжнародного економічного і правового простору вимагає швидких позитивних зрушень, потребує засвоєння нових правових знань. Усе це пов'язане з розвитком юридичних категорій, понять і термінів, які потребують чіткого визначення, розуміння і тлумачення [9, с.3].

Система правил і способів підготовки проектів законодавчих актів вимагає максимально повну і точну відповідність форми нормативних положень їх змісту, доступність і простоту викладу, вичерпне охоплення питань, що належать до предмета правового врегулювання таких актів. Існують загальні правила підготовки проектів законів, серед них: ясність викладу, точність опису, що базується на правильному та професійно грамот-

ному доборі слів і словосполучень (термінів), точності, лаконічності і водночас доступності мови актів; нормативність мовних засобів офіційно-ділового стилю. Мова актів повинна відповідати сучасним правописним нормам. Слід вживати слова (терміни) у значеннях, закріплених за ними словником.

Чинний КПК України запровадив низку положень, які раніше були не відомі кримінальному процесуальному законодавству України, а тому постає необхідність у дослідженні трактування певних процесуальних термінів. Однією з нових категорій, у даному випадку, є поняття засади кримінального провадження та принципу законності. - У юридичній науці та українському законодавстві, зокрема і в КПК України, відсутнє загальноприйняте визначення цього поняття та термінів «принцип», «засада». До прийняття чинного КПК України науковці у своїх дослідженнях здебільшого використовували поняття «принципи», а не «засади» кримінального судочинства. Досліджуючи думки попередників, можна зробити висновок, що принцип – це наукова чи моральна засада, підвалина, правило, основа, від якої не відступають, тоді як засада – це основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії ідеологічного напрямку тощо. В кримінально-процесуальних кодексах Білорусі, Молдови, Росії та Німеччини законодавці вживають саме словосполучення «загальні принципи». Відображення у КПК України саме «загальних засад», на нашу думку, спричинене тим, що ч. 3 ст. 129 Конституції України передбачено основні засади судочинства.

Для початкового дослідження понять «принцип» та «засада» необхідно звернутися до походження слів, вивчити визначення, які містяться у словниках та енциклопедіях.

Термін «принцип» запозичений у XVIII ст. з французької або німецької мови, де він сходиться до лат. *principium* (буквально — «початок») [10, с.365].

Сучасна правова енциклопедія у визначенні «принципи судочинства» здійснює посилання на поняття «основні засади (принципи) судочинства» [9, с. 279], тим самим підкреслюючи тотожність понять «засади» і «принципи».

За твердженням В.Даля, принцип – це

наукова чи моральна засада, підвалина, правило, основа, від якої не відступають [11, с.431].

У юридичній літературі існують різні точки зору щодо поняття «засада» та «принцип», наприклад, А.І. Макаркін вважає, що «принцип» ближчий до поняття «правило», а «засада» – це більш загальне поняття, яке вказує на належність до якогось соціально-правового явища [12, с.23].

Однак, більшість науковців висловлює протилежну думку щодо розмежування вказаних понять, ототожнюючи їх.

Так, на думку російського вченого Ф.Н. Багаутдинова, під «засадами» розуміють вихідне, головне положення, принцип, основу світогляду, правило поведінки [13, с.113].

В українському законодавстві терміни «принцип» та «засада» розглядаються як синоніми. Згідно з Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокатура України здійснює свою діяльність на принципах верховенства права, законності, незалежності, конфіденційності та уникнення конфлікту інтересів (ст. 4). У ст. 5 цього Закону закріплені засади адвокатської діяльності [14]. Аналіз інших законодавчих актів дозволяє приєднатися до думки більшості науковців щодо тотожності термінів «принцип» та «засада». Так, у Концепції судово-правової реформи, прийнятою Верховною Радою України 28 квітня 1992р. [15], законність визначено як один із принципів судової реформи. Також про «принцип» йдеться у ст. 7 Кодексу адміністративного судочинства України [16], яка закріплює принципи здійснення правосуддя. У ст. 129 Конституції України законодавець для позначення загальних основоположних керівних положень судочинства використовує поняття «засада», а у ст. 8 – «принцип» верховенства права [1].

Враховуючи викладене, можна зробити висновок, що законодавець ототожнює терміни «принцип» та «засада». Однак, враховуючи необхідність чіткого тлумачення законодавчих термінів, на нашу думку, необхідно вказати, що засада є ширшим поняттям, яке включає у себе систему принципів.

Розкриваючи зміст вищевказаних термінів, одночасно дослідимо сутність поняття «законність» як основу кримінального про-

вадження.

Мислителі природного права, зокрема Лон Л. Фуллер, розглядають засади права, як сукупність вимог до правової системи або як необхідні умови для існування правової системи та ефективного функціонування «добре впорядкованого суспільства». Тобто засади права мають чітко виражений нормативний характер [17, с.49-90]. Концепція Фуллера побудована на вірі в силу морального зобов'язання індивідів дотримуватись закону.

На думку професора О.Р. Михайленка, невиконання принципів є порушенням, недотриманням загальнодемократичного, універсального принципу законності [18, с.77].

Визначаючи поняття і сутність законності законодавець зобов'язує суд, слідчого суддю, прокурора, керівника органу досудового розслідування, слідчого, інших службових осіб органів державної влади дотримуватися вимог Конституції України, КПК України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства (ст.9 КПК України). Як вбачається з вказаної норми, склад суб'єктів законності дещо звужений до діяльності органів державної влади та посадових осіб. З таким трактуванням важко погодиться, оскільки більшість наукових думок включає до кола суб'єктів законності всіх учасників суспільних відносин. Так, за визначенням П.М. Рабіновича, законність – це режим (стан) відповідності суспільних відносин законам і підзаконним нормативно-правовим актам держави, який утворюється внаслідок їх неухильного здійснення всіма суб'єктами права [19, с.139].

Досить широко у Великому енциклопедичному юридичному словнику зміст поняття «законність» визначає Ю.С. Шемшученко. Так, законність – один із головних принципів організації суспільного життя, сутність якого полягає у точному і неухильному виконанні законів усіма, кому ці закони адресовані. Академік зазначає, що законність не повинна підмінятися політичною та іншою доцільністю. Чинник доцільності має бути закладений у самих законах. Вони також повинні відображати загальнонародні інтереси, а в юридичному сенсі – бути правовими [20, с.290].

Сучасна правова енциклопедія дає визна-

чення законності, як режиму (стану) відповідності дій, поведінки, діяльності посадових осіб, громадян та юридичних осіб законам і підзаконним нормативно-правовим актам держави, який утворюється в результаті неухильного додержання останніх усіма суб'єктами права [9, с.121].

Дослідивши окремі категорії поняття принципів (засад) кримінального провадження, необхідно визначити в цілому зміст поняття принципи (засади) кримінального процесу. На думку А.М. Колодія, виражені в праві принципи ніби підносяться, віддаляються від свого матеріального (норм права) і стають принципами правосвідомості, внутрішнім регулятором поведінки людини [21, с.63]. В.В. Навроцька ж, з думкою якої ми погоджуємося, стверджує, що принципи (засади) кримінального процесу – це безпосередньо закріплені у законі основоположні ідеї, найзагальніші положення, що відзначаються стабільністю і системністю та визначають суть, зміст та спрямованість діяльності суб'єктів процесу, спосіб і процесуальну форму їх діяльності, порушення яких обов'язково має тягти за собою настання відповідних юридичних наслідків [22, с. 23].

Висновки

1. Враховуючи думки провідних науковців, які ми підтримуємо, у змісті ст. 9 КПК України слід розширити коло суб'єктів законності та включити в його зміст усіх учасників кримінального провадження відповідно до п. 25 ст. 3 КПК України.

2. Існування певних розбіжностей у законодавчих актах України щодо вживання досліджуваних термінів є результатом швидких позитивних зрушень у сфері кримінального процесу, що потребує, перш за все, часового корегування.

3. Перелік передбачених ст. 7 КПК України засад (принципів) кримінального провадження дозволяє стверджувати про врахування практики Європейського суду з прав людини, національного досвіду та кращих правових традицій, які притаманні сучасним правовим системам.

АНОТАЦІЯ

На підставі аналізу наукової літератури та чинного вітчизняного законодавства досліджуються поняття «принцип», «засада», «законність». Визначається їх розуміння в кримінальному процесуальному законодавстві України. Розглянуто деякі підходи до поняття «принципи кримінального провадження».

SUMMARY

Based on the analysis of scientific literature and current national legislation examines the concept of «principle», «legitimacy». Determine their understanding of the criminal procedure legislation of Ukraine. We consider some approaches to the concept of «principles of criminal proceedings».

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 року (із змінами, внесеними згідно із Законом України від 1 лютого 2011 року №2952-VI): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
2. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon0.rada.gov.ua/go/55-12
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т./ За загальною редакцією В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Х.: Право, 2012. – т.1-768с.
4. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015
5. Конвенція про захист прав і основоположних свобод людини від 04.11.1950: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/995_004
6. Козакевич О. Європейський Суд з прав людини: здобутки та перспективи // Юридична Україна. – 2003. – № 4.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року №4651-VI:[Електронний ресурс].–Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua>
8. Законність: теоретико-правові проблеми дослідження та впровадження. – К.: Видавництво «Юстиніан», 2004. – 216 с.
9. Сучасна правова енциклопедія / О.В.Зайчук, О.Л. Копиленко, Н.М. Оніщенко та ін.; /за заг. ред. О.В.Зайчука – К.: Юрінком Інтер, 2010.- 384 с.
10. Краткий этимологический словарь русского языка/ под. Ред. С.Г. Бархудинова – Изд.-3-е. Москва «Просвещение», 1975 – 543 с.
11. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. – Т.3. – М., 1980.
12. Макаркин А.И. Состязательность на предварительном следствии / А.И. Макаркин – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресса», 2004. – 265 с.
13. Багаутдинов Ф.Н. Публичные и частные интересы в российском уголовном судопроизводстве и гарантии их обеспечения на предварительном следствии / Ф.Н. Багаутдинов // Автореф. дисс...доктора юрид. наук. – М., 2004. – 499 с.
14. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 р.- № 5076-VI:[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>
15. Постанова Верховної Ради України «Про Концепцію судово-правової реформи в Україні» від 28.04.92 р. :[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2296-12>
16. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV :[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>
17. Фуллер Лон Л. «Мораль права»/ Лон Люис Фуллер – К.: Сфера, 1999. – 232 с.
18. Михайленко О.Р. Прокуратура України / Михайленко О.Р. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 296 с.
19. Рабінович П.М. Основы заглавной теории права та держави: навч. посібник / П.М. Рабінович. Вид.9-е, зі змінами. – Львів: Край, 2007. – 192 с.
20. Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. – 2-ге вид., переробл. І доповн. – К.: Вид-во «Юридична думка», 2012. – 1020 с.
21. Колодій А.М. Принципи права України / А. М. Колодій– К.: Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.
22. Навроцька В.В. Засада диспозитивності та її реалізація в кримінальному процесі України: монографія / В.В. Навроцька. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – 440 с.